

ІНФОРМАЦІЙНИЙ АСПЕКТ КОНТРОЗВІДУВАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ

Постановка проблеми. Контрозвідувальне пізнання як вид соціального пізнання є складною системою, що відображає процес формування знань про об'єкти зацікавленості контрозвідки. Відправним пунктом отримання знань у будь-якій сфері суспільних відносин є інформація. На підставі наявної інформації шляхом її подальшого оцінювання, узагальнення, систематизації та аналізу формуються достовірні знання, що впливають на процес прийняття рішень. Аналіз особливостей пізнавальної діяльності в контрозвідці дає можливість стверджувати, що контрозвідувальна інформація є основою результативного вирішення широкого кола гносеологічних завдань і має вирішальне значення для прийняття і реалізації обґрунтованих управлінських рішень у сфері забезпечення державної безпеки.

В умовах нинішньої економічної кризи та гібридної війни на Сході України сектор національної безпеки особливо гостро потребує ефективного інформаційного забезпечення, що сприятиме виявленню наявних та потенційних викликів і загроз безпеці України, а також з'ясуванню масштабів їх можливих наслідків. Враховуючи, що важливим інструментом у вирішенні цих проблем є контрозвідувальна діяльність, для розуміння

процесу отримання знань про об'єкти її зацікавленості виникає необхідність дослідження інформаційного аспекту контрозвідувального пізнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем інформаційного забезпечення пізнавального процесу в контрозвідці приділяли увагу такі вчені, як М. М. Галамба, Ю. В. Гарієвич, І. В. Гора, С. Г. Гордієнко, В. М. Дмитрієв, І. П. Козаченко, В. А. Козенюк, С. В. Корнаков, Б. П. Курашвілі, В. М. Поваляєв, М. А. Погорецький, Д. М. Прокоф'єва-Янчилєнко, І. С. Рижонков, І. В. Слюсарчук, А. І. Ткаліч, М. О. Шилін, В. П. Ярко́вський, В. А. Яценко та ін. Однак і сьогодні дослідження питання про роль інформації у пізнавальній діяльності суб'єктів КРД не втрачає своєї актуальності і продовжує привертати увагу науковців.

Метою статті є дослідження інформаційного аспекту контрозвідувального пізнання.

Виклад основного матеріалу. Інформація постає перед людиною в різних фізичних формах і внаслідок своєї специфічної багатогранності й особливого змісту неоднаково сприймається нашою свідомістю і органами відчуттів. Поняття «інформація» існує в термінології багатьох сучасних наук. Враховуючи складність

State policy of Ukraine in the field of the information security of person, society and state

та різноманіття підходів до тлумачення сутності інформації, надати цій загальнонауковій категорії вичерпне визначення неможливо. Багато словників, залежно від контексту, пропонують власні трактування інформації (лат. *informatio* – роз'яснення, викладення, уявлення). У філософії під інформацією розуміють деякі відомості, сукупність будь-яких даних, знань; одне з основних понять кібернетики [1, с. 172]. Інформація як обмін даними існує завжди, усюди, незалежно від людини і є властивістю матерії [2, с. 504]; інформація – це відомості про навколишній світ і процеси, що у ньому відбуваються, які сприймаються людиною чи спеціальним пристроєм [3, с. 224].

Неоднозначно підходить до визначення поняття «інформація» і законодавець. У ст. 1 Закону України «Про інформацію» наголошується, що інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [4]. Закон України «Про телекомунікації» трактує інформацію як відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб [5]. Закон України «Про захист економічної конкуренції» розглядає інформацію як відомості у будь-якій формі і вигляді та збережені на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення

осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості [6]. Стаття 200 Цивільного кодексу України визначає інформацію як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [7]. Вищий господарський суд України тлумачить інформацію як документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі [8].

На сьогодні в науковій літературі також існує багато визначень поняття «інформація». Так, М. М. Расолов пропонує розглядати інформацію як деяку сукупність різних повідомлень про події, що відбуваються в правовій системі й зовнішньому стосовно такої системи середовищі, про зміни характеристик правової системи і зовнішнього середовища або ступінь організації матеріальних, енергетичних, просторових і тимчасових факторів об'єкта [9, с. 94].

На думку А. С. Овчинського, інформація – це такий зміст повідомлень, така складова відомостей, такі компоненти знань, такі комбінації сигналів, які, з одного боку, інтерпретовані залежно від можливостей, інтересів, існуючих цілей і завдань, а з іншого – здійснюють вплив як на свідомість, так і на підсвідомість людей, залишаючи у їх пам'яті сліди, що можуть накопичуватися, і в результаті надають можливість і створюють механізми управління соціальними системами і процесами [10, с. 27].

Ф. Махлуп вважає, що інформація – це знання [11]. Натомість

Державна політика України у сфері забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

С. Г. Гордієнко зазначає, що далеко не вся інформація виступає у вигляді знання, яке можна розглядати як її вищу й особливу форму. Лише інформація, що пройшла низку перетворень і виражена, зафіксована та функціонує в особливих, символічних знакових системах, може розглядатися як знання [12, с. 83].

На нашу думку, вживати поняття «інформація» як синонім слова «знання» є принциповою помилкою. Знання – це продукт суспільно-трудова й мисленнєвої діяльності людей, ідеальне відтворення в мовній формі об'єктивних, закономірних зв'язків практично перетворюваного об'єктивного світу [1, с. 136]; своєрідний стан пізнавальних можливостей суб'єкта, а саме чуттєвого споглядання і розуму [13, с. 81]. Це осмислена і засвоєна суб'єктом інформація як на рівні розуміння, так і для можливості використання. Отже, знання – це перевірений практичною діяльністю людини результат пізнання відомостей про навколишній світ. Тому справедливо вважати, що інформація перетворюється на знання у результаті специфічної розумової пізнавальної діяльності суб'єкта та відповідної класифікації.

Інформація належить до ряду абстрактних явищ, однак у той же час вона проявляється в матеріально-енергетичній формі – у вигляді сигналів, що можуть мати різну фізичну природу. Під сигналом в теорії інформації розуміється той чи інший фізичний процес, що містить інформацію про подію, явище, об'єкт, тобто модель (образ) події, явища, об'єкта. Основна властивість сигналу полягає

в тому, що він відповідає цій події, однак така відповідність відносна, оскільки сигнал відображає лише окремі її сторони. При цьому об'єкт, певні структурні характеристики якого моделюють структуру оригіналу, слугує носієм інформації. Формою сигналу є спосіб, вид існування інформації. Без матеріальної форми інформація не може існувати, оброблюватися і передаватися. На відміну від матеріального носія інформації ідеальною її категорією є ознака – мисленнєвий образ, модель, що формується та існує в свідомості суб'єкта пізнання. І. М. Лузгін визначає ознаку як гносеологічну категорію, що характеризує результати пізнання, оцінювання людиною окремих сторін об'єкта [14, с. 63].

Як об'єкт наукового розуміння інформація розглядається у різних аспектах: теоретико-відображувальному, аксіологічному, семантичному, прагматичному (управлінському), гносеологічному, комунікативному, нормативно-правовому тощо [15, с. 7]. Наприклад, теоретико-відображувальний аспект визначає інформацію як певну характеристику відображення явищ об'єктивної дійсності. Тобто виникнення інформації є результатом відображення – здатності свідомості людини відтворювати у певній формі і до певної повноти і точності існуючий об'єкт [16, с. 103]. У широкому розумінні відображення є процесом і результатом впливу однієї матеріальної системи на іншу і, як наслідок, відтворенням в іншій формі особливостей однієї системи в особливостях іншої системи. Відображення, як носій відбитих на ньому даних про

State policy of Ukraine in the field of the information security of person, society and state

властивості й ознаки об'єкта, в процесі пізнання може виконувати функцію джерела даних про цей об'єкт.

Аксіологічний аспект інформації формує концепцію її цінності для будь-якої сфери діяльності і галузі знань. Семантичний і прагматичний аспекти інформації засвідчують, що для результату пізнавальної діяльності велике значення має практика. Саме в ході практичної діяльності суб'єкти отримують необхідну інформацію про об'єкт пізнання, здійснюють її попереднє оцінювання, висувають різноманітні версії. Для підтвердження або спростування цих версій збирають додаткові відомості і таким чином формують істинні знання про об'єкт.

Гносеологічний аспект розкриває інформацію як засіб пізнання. Дозволяє розуміти під інформацією не будь-які дані або відомості, а лише ті з них, що можуть бути сприйняті та інтерпретовані людиною. Пояснює, що інформація не пов'язана з конкретною особою, вона доступна усім, хоча можливості перетворити її на знання у кожного свої. Це означає, що сприйняттю суб'єктом пізнання об'єктивної дійсності притаманний суб'єктивний характер, оскільки воно значною мірою залежить від особистих якостей самого суб'єкта. Психічне відображення (сприйняття, відчуття, уявлення) фактів реальної дійсності є завжди суб'єктивним на відміну від об'єктивної форми їх існування, що пояснюється особливостями нервової системи і життєвого досвіду кожної людини. Аналогічно і сенс: він не міститься в інформації, а створюється тією особою, хто її

оцінює. Сенс – це оцінка, що дає інформації розумна істота, яка володіє свідомістю і волею [15, с. 8].

Як свідчить аналіз розглянутих нами визначень поняття «інформація», значна їх частина підтверджує саме пізнавальне її призначення: отримати якесь повідомлення із зовнішнього світу, усунути невизначеність, виявити зв'язок між фактами, подіями, а також прямий і зворотній зв'язок між елементами різних систем, що управляють і якими управляють. Інформація постійно циркулює в суспільстві і не виникає сумніву, що правоохоронні органи спеціального призначення постійно використовують її в інтересах забезпечення державної безпеки і захисту національних інтересів України.

Роль інформації у пізнавальній діяльності контррозвідувальних підрозділів СБ України важко переоцінити. Якщо в цілому охарактеризувати пізнання як процес здобування, накопичення, аналізу, оцінювання, перевірки і реалізації інформації, то стає очевидним той факт, що контррозвідувальне пізнання не є виключенням із правил і інформація відіграє у ньому провідну роль. Інформація як властивість об'єктивної реальності, забезпечує пізнання цієї реальності у всіх її проявах. Саме ця властивість забезпечує необхідний зв'язок між об'єктивним світом, тобто між постійно рухливою в просторі і в часі матерією і її породженням – ідеальною свідомістю, остаточно замикає ланцюжок процесу пізнання і подає його у вигляді: матерія – інформація – комунікація – пізнання.

Державна політика України у сфері забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

У контррозвідальній діяльності інформація забезпечує формування знання про об'єкти зацікавленості контррозвідки, відображає їх зміст. Для запобігання, усунення і нейтралізації загроз інтересам держави і суспільства, контррозвідальними підрозділами отримується і здобувається інформація відкритого й оперативного характеру. Інформація відображає не лише ті явища, події, обставини, зміни в середовищі, які виникають в результаті протиправних дій, але і широке коло явищ, обставин, подій, що безпосередньо впливають на протиправну поведінку окремих осіб. Контррозвідальною інформацією можуть стати встановлені за допомогою спеціальних засобів і методів та інтерпретовані через систему спеціальних знань і оцінок негативні явища, процеси, обставини, зміни в середовищі, що існують об'єктивно та спричиняють або можуть спричинити шкоду державній безпеці.

Інформація, що одержується в контррозвідальній діяльності різними методами (спостереження, опитування, вивчення документів, експеримент, моделювання тощо), відображає явища та події на єдиному пізнавальному рівні. Після відповідного суб'єктного осмислення така інформація перетворюється на знання про ознаки або факти розвідальної діяльності спецслужб іноземних держав, розкриває не тільки механізм такої діяльності, але і власне механізм її виникнення. Однак потрібно розуміти, що інформація, після засвоєння її уповноваженим суб'єктом на рівні

розуміння, може свідчити і про відсутність діяльності спецслужб іноземних держав на шкоду державній безпеці України.

На різних етапах контррозвідального пізнання дуже корисною є інформація про додаткові факти. Вона допомагає переконатися в правильності висновків, відкинути помилкові версії і, безсумнівно, сприяє встановленню істини. На основі інформації відбувається пізнання «прихованих» обставин, відносин, фактів або явищ, які прямо або опосередковано характеризують ймовірну розвідальну діяльність. За допомогою інформації пізнаються події минулого, сьогодення, а також з високим ступенем достовірності прогнозується розвиток досліджуваних явищ та їх наслідки. Як правило, контррозвідальне пізнання досліджує процеси, результат яких віддалений у часі, а ознаки, що вказують на їх сутність та зміст, викривлені прийомом конспірації, що застосовує іноземна розвідка. На відміну від завершених процесів, що досліджуються при розслідуванні кримінальних злочинів, процеси, які пізнаються в контррозвідці, явно не вказують на причиново-наслідковий зв'язок між окремими явищами, що заважає прогнозувати їх наслідки та вплив на оперативну обстановку.

Необхідно усвідомлювати, що для пізнання події або явища людина має бути здатною відчувати та сприймати. Відчуття – це найпростіший чуттєвий образ, копія чи свого роду відображення окремих якостей предметів. На відміну від відчуття сприй-

State policy of Ukraine in the field of the information security of person, society and state

няття – це цілісний образ, що відображає предмети, які безпосередньо впливають на органи почуття. У процесі відчуття і сприйняття суб'єкт формує мисленнєвий образ об'єкта пізнання на основі знання. Цей образ як ідеальна модель будується і використовується у контррозвідальному пізнанні, коли об'єкт не доступний для безпосереднього сприйняття суб'єктом (наприклад, розвідувальна діяльність). Значення моделі при опосередкованому пізнанні полягає в тому, що її дослідження дозволяє отримати нову інформацію у вигляді виведених з неї наслідків (передбачувана модельна інформація). Ці наслідки утворюють базу для побудови версій про характер і обставини можливої події, її реальності або уявності, про учасників, сліди, механізм слідоутворення, місцезнаходження слідів та інших потенційних джерел інформації [15, с. 9].

Інформаційний процес у контррозвідці також починається зі сприйняття і фіксації інформації, що міститься в тому чи іншому офіційному чи оперативному джерелі. Саме на цій стадії відбувається формування первинного образу об'єкта зацікавленості контррозвідки і виокремлення із усього масиву інформації ту її частину, яка буде корисною з точки зору виявлення загроз державній безпеці. Наступним необхідним технологічним елементом роботи з інформацією є її перевірка, що включає евристичні, аналітичні, оціночні, прогностичні та інші операції і одночасно різні способи реалізації активності суб'єктів перевірки, а також осіб, що залучаються до процесу інформаційної

взаємодії. Вбачається, що ланками одного ланцюга в системі, що відображає рух інформації в процесі контррозвідального пізнання, є виявлення інформації про ознаки або факти розвідувальної діяльності, її сприйняття, документування і подальша легалізація.

Досліджуючи інформаційний аспект контррозвідального пізнання варто згадати про критерії оцінювання інформації. Зазвичай, до таких критеріїв відносять релевантність, актуальність, корисність, точність, повноту, надійність, достовірність, своєчасність та багато інших [18, с. 252]. Якщо інформація релевантна – відповідає параметрам пошуку і, на перший погляд, містить важливі дані для прийняття управлінських рішень, то порушується питання про з'ясування її актуальності, достовірності, а також проводиться оцінювання за іншими критеріями.

З практичної точки зору інформація характеризується корисністю – своїм значенням для вирішення професійних завдань. З існуючого різноманіття інформаційних сигналів пізнавальна система відбирає те корисне, що приводить до досягнення поставленої мети, усуваючи можливість невизначеності. Мета відображає потреби конкретного суб'єкта в отриманні інформації. Тому інформацію, що сприяє реалізації мети пізнавальної діяльності, в контррозвідці можна вважати корисною. Точність інформації характеризує ступінь її деталізації, наближення до оригіналу. Точність нерозривно пов'язана з повнотою і достовірністю, тобто

Державна політика України у сфері забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

об'єктивно правильним відображенням подій, явищ, фіксацією стану об'єкта, його оточення.

Достовірність – це показник якості отриманої законним шляхом інформації, адекватність якої не викликає сумнівів. У контррозвідці під достовірною інформацією слід розуміти зібрані (отримані), всебічно перевірені і об'єктивно підтверджені іншими даними відомості стосовно об'єктів зацікавленості (фактів, осіб, предметів тощо), що мають значення для вирішення основних завдань контррозвідувального пізнання, прийняття і реалізації уповноваженими суб'єктами відповідних управлінських рішень. Таким чином, достовірною в контррозвідувальній діяльності слід вважати не просто інформацію, що відповідає дійсності, а перевірену, отриману від джерел, надійність яких не викликає сумніву, достатність яких встановлена за обсягом, характером і змістом на даної інформації.

Загальновідомо, що під час аналізу інформації для визначення достовірності документа необхідно чітко розуміти, що це за документ, хто його автор, яка його «офіційність». З метою уникнення спотворення і втрати інформації, вважається, що первинні документи є більш надійними, ніж вторинні, а офіційні – більш надійними, ніж особисті. Можливість перевірки інформації має важливе значення. Однак існують ситуації, коли затрати часу і зусиль на отримання повної і детальної інформації є невиправданим з точки зору пізнавальних завдань,

коли більш повна поінформованість «дорожче» неінформованості взагалі.

За часів УРСР пізнавальною діяльністю в контррозвідці вважали інформаційно-аналітичну роботу, яка давала змогу із всієї наявної у контррозвідувальних підрозділів інформації діставати саме ту, на підставі якої можна зробити певні висновки для контррозвідувальної діяльності. Інформаційно-аналітична робота становила єдину систему накопичення, систематизації, аналізу і оцінювання інформації, здійснення довгострокових прогнозів і планів протидії розвідувально-підривній діяльності, а також напрацювання на цій основі рекомендацій і пропозицій підвищення ефективності контррозвідувальної діяльності. Інформаційно-аналітична робота, як складова частина контррозвідувальної діяльності, сприяла підготовці, прийняттю та реалізації управлінських рішень у сфері забезпечення державної безпеки.

На сучасному етапі розвитку незалежної України інформація продовжує становити основу контррозвідувальної пізнавальної діяльності. На наше переконання, інформація та контррозвідувальне пізнання – дві взаємопов'язані категорії, оскільки результати пізнання безпосередньо залежать від інформаційних процесів, що відбуваються в ході проведення комплексу контррозвідувальних заходів. Діяльність суб'єктів контррозвідувального пізнання, з інформативної точки зору, можна охарактеризувати як процес усунення інформаційної неповноти. На початку пізнавального процесу інформація виступає в ролі

State policy of Ukraine in the field of the information security of person, society and state

предмета збирання і накопичення, далі набуває статусу предмета перевірки, аналізу і оцінювання, а після цього стає засобом вирішення наступних пізнавальних завдань.

Висновки. Позитивний результат контррозвідувального пізнання залежить від наявної інформації про об'єкти зацікавленості контррозвідки. Отримана суб'єктами контррозвідувальної діяльності інформація, після ретельної перевірки, узагальнення, систематизації, аналізу і оцінювання перетворюється на знання про ознаки чи факти розвідувальної, розвідувально-підривної, терористичної, диверсійної

та іншої діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України.

Сформовані на підставі достовірної інформації знання можуть слугувати основою для створення умов та подальшої протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам безпеці нашої держави і захисту її національних інтересів. Такі знання безпосередньо впливають на процес прийняття і реалізації уповноваженими суб'єктами обґрунтованих управлінських рішень у сфері забезпечення державної безпеки України.

Список використаних джерел

1. Философский словарь / под ред. М. М. Розенталя и П. Ф. Юдина. – М. : Политиздат, 1963. – 544 с.
2. Советский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1980. – 1600 с. с ил.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 57 000 слов / С. И. Ожегов ; под ред. докт. филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. – М. : Рус. яз., 1983. – 816 с.
4. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. [із змінами і доповненнями на 01.01.2017] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 48. – Ст. 650.
5. Закон України «Про телекомунікації» від 18.11.2003 р. [із змінами і доповненнями на 06.11.2016] // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 12. – Ст. 155.
6. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. [із змінами і доповненнями на 18.05.2016] // Відомості Верховної Ради, 2001. – № 12. – Ст. 64.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
8. Інформаційний лист «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства про інформацію» від 28.03.2007 р. // Вищий господарський суд України. – № 01-8/184.
9. Рассолов М. М. Управление, информация и право / М. М. Рассолов. – М. : Мысль, 1983. – 157 с.
10. Овчинский А. С. Информация и оперативно-розыскная деятельность : монография / А. С. Овчинский ; под ред. проф. Попова В. М. – М. : ИНФРА, 2002. – 97 с.
11. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / Ф. Махлуп. – М., 1966. – 462 с.
12. Гордієнко С. Г. Методологічні основи пізнання теорії захисту інтелектуальної власності в Україні : монографія / С. Г. Гордієнко. – К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2008. – 130 с.

Державна політика України у сфері забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

13. Боруленков Ю. П. Юридическое познание в процессуальной, оперативно-розыскной и частной детективной деятельности : монография / Ю. П. Боруленков. – Владимир : ВГГУ, 2009. – 552 с.

14. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования / И. М. Лузгин. – М. : Юридическая литература, 1973. – 215 с.

15. Боруленков Ю.П. Об информационно-интерпретационной сущности юридического познания : Ч. 1: Информация как явление отражения взаимодействия объектов / Ю. П. Боруленков // Российский следователь. – 2013. – № 7. – С. 6–12.

16. Копнин П. В. Гносеологические и логические основы науки / П. В. Копнин. – М. : Мысль, 1974. – 568 с.

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор

І. Слюсарчук,

кандидат юридичних наук

О. Пелюх

Анотація. Стаття посвящена дослідженню питання про ролі інформації в контррозвідчальній пізнавальній діяльності. Доказано, що інформація є основою для рішення задач контррозвідчального пізнання. Сформовані на її основі знання безпосередньо впливають на процес прийняття і реалізації уповноваженими суб'єктами обґрунтованих управлінських рішень в сфері забезпечення державної безпеки України.

Ключові слова: інформація, контррозвідчальне пізнання, контррозвідчальна діяльність, загрози, державна безпека.

Abstract. The article deals with the role of information in counterintelligence cognitive activity. It was proved that information was the basis for solving problems of counterintelligence cognition. Knowledge formed on the basis of information directly influenced the process of the adoption and realization by the authorized bodies to make the decisions in the field of ensuring the state security of Ukraine.

Key words: information, counterintelligence cognition, counterintelligence activities, threats, state security.